

PRÄSTGRUNDETS BAGARSTUGA

Antikvarisk medverkan vid ommurning av bakugn och skorsten

Skärgården 2:146
Söderhamns stad
Söderhamns kommun
Gävleborgs län
2022

Daniel Olsson

Slutrapport
Länsstyrelsens dnr: 7376-2020
Tillstånd enligt Kulturmiljölagen
Beställare: Prästgrundets hamnförening

PRÄSTGRUNDETS BAGARSTUGA

Antikvarisk medverkan vid ommurning av bakugn och skorsten

Skärgården 2:146
Söderhamns stad
Söderhamns kommun
Gävleborgs län
2022

Rapport 2022:18
Daniel Olsson

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Rapporterna finns i PDF-format på www.lansmuseetgavleborg.se.

Rapporter, böcker och mycket annat kan Du köpa/beställa i länsmuseets butik butiken@xlm.se eller 026-65 56 35.

Utgivning och distribution:

Länsmuseet Gävleborg

Södra Strandgatan 20, 802 50 Gävle

www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2022

Omslagsbild: Bakugnen från sydöst efter ommurning. Foto: Daniel Olsson
2021-10-08.

Länsmuseet Gävleborg medger spridning av dokumentationsmaterialet med Creative Commons licensen CC BY, undantaget kartmaterial: ©Lantmäteriet, dnr I2018/00110.

ISSN 0281-3181

Print: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLL

Tekniska och administrativa uppgifter.....	4
Sammanfattning	5
Antikvarisk slutbedömning	5
Karta.....	6
Lagskydd.....	7
Historik och beskrivning.....	7
Bagarstugan.....	7
Orsaker till åtgärder	9
Bakugnen	9
Skorstenen.....	9
Ärendets fortsättning.....	10
Utförda åtgärder	10
Bakugnen	10
Skorstenen.....	12
Avvikelser från beslut	13
Övriga antikvariska iakttagelser.....	14
Återstående väsentliga skador.....	14
Övrigt	15
Källor	16
Tryckta källor.....	16
Otryckta källor	16
Arkiv	16
Muntliga källor.....	16

TEKNISKA OCH ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens dnr:	7376-2020
Beslutsdatum:	2021-08-10
Länsmuseets dnr:	1239/311
Fastighetsägare/byggherre:	Prästgrundets hamnförening
Kontaktperson:	Christer Persson
Projekttid/tidpunkt:	Augusti–September 2021
Antikvarisk medverkan:	Länsmuseet Gävleborg, Daniel Olsson
Besiktningstillfällen:	2021-08-31 Antikvarisk medverkan 2021-10-08 Slutbesiktning
Entreprenör:	Spismuraren i Voxna
Kontaktperson:	Björn Herlin
Materialleverantörer:	Tegel Lindqvist Kakelugnar, Borlänge Kalkbruk Finja Betong AB, Finja

Dokumentationshandlingar förvaras i Länsmuseet Gävleborgs arkiv.

SAMMANFATTNING

Under augusti och september 2021 har den byggnadsminnesförklarade bagarstugan på ön Prästgrundet i Söderhamns norra skärgård genomgått en omfattande renovering. Arbetet har utförts av murerfirman Spismuraren i Voxna. Läns museet Gävleborg har deltagit i arbetet som antikvariskt medverkande genom byggnadsantikvarie Daniel Olsson, som har besökt Prästgrundet vid två tillfällen i samband med renoveringen.

Den murade bakugnen var innan renoveringen i så dåligt skick att det fanns risk för en kollaps av hela bakugnen. Först rev hamnföreningen i egen regi skorstenen och bakugnen ned till ugnsbotten. Spismuraren i Voxna återuppförde därefter bakugnen i enlighet med den tidigare utformningen med både återanvänt och nytillverkat tegel. De utvändiga ytorna har sedan kalkfärgats vita. Skorstenen har genom renoveringen återfått sin tidigare smalare form med utkragande krön. Murerfirman Spismuraren i Voxna har utfört arbetet på ett självständigt sätt med traditionella material och metoder och läns museet har godkänt arbetet helt utan anmärkningar.

ANTIKVARISK SLUTBEDÖMNING

Rivningen av den skadade bakugnen samt återuppförandet har enligt läns museets bedömning följt villkoren i länsstyrelsens tillstånd och läns museet har godkänt utförda åtgärder utan några anmärkningar. Det är dock viktigt att den hög med tegel från rivningen av skorstenen och bakugnen tas om hand av Hamnföreningen och inte blir liggande kvar bakom bagarstugan.

KARTA

Figur 1. Karta över ön Prästgrundets placering i förhållande till Söderhamns stad. Ön är här markerad med en röd pil. Utdrag ur cX-kartan för Gävleborgs län.

Figur 2. Bebyggelsen kring Prästgrundets hamn med bagarstugan markerad med en röd pil. Kapellet är på kartan markerat med lila kulör och beteckningen 135. Utdrag ur cX-kartan för Gävleborgs län.

LAGSKYDD

Bagarstugan på Prästgrundet är skyddad som byggnadsminne enligt Kulturmiljölagens tredje kapitel.

Figur 3. Prästgrundets fiskeläge sett från fyren. Foto: Daniel Olsson 2021-10-08.

HISTORIK OCH BESKRIVNING

Ön Prästgrundet ligger i den norra delen av Söderhamns skärgård. Under vikingatid och tidig medeltid höll säljägare till på Prästgrundet. Ön tros ha varit en plats där sjöfarare och pilgrimer ofta gick i land. Gävlefiskare höll till på Prästgrundet under 1500-talet, men när Söderhamn blev stad 1620 skänktes ön till staden. Efter en lång ödeperiod under 1700-talet flyttade fiskare från Söderhamn åter hit 1775. På ön finns ett relativt stort fiskeläge placerat kring en skyddad hamnbassäng som nås från havet via en smal passage. Förutom traditionell fiskelägesbebyggelse med fiskarstugor, bodar och båthus finns här ett litet fiskarkapell från 1820-talet, en gemensamägd mangelbod samt bagarstuga, en fyr, en äldre begravningsplats, en labyrinth och en dansbana. Fiskarbefolkningen bodde bara på Prästgrundet under sommaren. Fiskarlivet var hårt och risken för olyckor ute till havs var stor. Hela familjerna deltog i arbetet med att laga nät och ta hand om fångsten. Den sista yrkesfiskaren lämnade ön på 1970-talet.

Bagarstugan

Detta hus är beläget i den östra delen av fiskeläget och inte så långt från fiskarkapellet. Vilket år bagarstugan uppfördes är inte känt, men den omnämns i hamnboken för Prästgrundet 1848. I hamnlagets kassabok från 1883 finns en post på 1100 tegel och 12 fat kalk och det är därför troligt att detta material användes vid ommurning av bakugnen i bagarstugan. Eventuellt kan bakugnen tidigare ha varit murad av gråsten.

Bagarstugan hade en viktig funktion på ön eftersom fiskarstugorna enbart var utrustade med öppen eldstad utan ugn. I bagarstugan ordnade kvinnorna storbak och på hösten bakade de vinterförrådet av bröd, vilket togs med till Söderhamn när fiskesäsongen var slut för året. Bröd var viktigt då många familjer var stora och rågmjöl samtidigt förhållandevis billigt. Enligt Anders Wannberg som under lång tid var bosatt sommartid på ön hörde det till traditionen att den som bakade skulle bjuda alla öbor på smakbröd, två kakor per familj. Öns småpojkar hade den åtråvärda sysslan att dela ut smakbröden, för som tack fick de vanligtvis någon godsak att äta.

Figur 4. Bagarstugan från sydöst med den dåvarande skorstenen innan renoveringen. Foto: Anders Eklind, 2020-10-01.

I mitten av 1960-talet var bagarstugan i mycket dåligt skick, men då togs beslut om renovering, vilket bland annat uppmärksammades i tidningen Ljusnan 1966¹. Renoveringen som utfördes 1969 var omfattande och då fick fasaderna och skorstenen den utformning de hade fram till renoveringen av bakugnen sommaren 2021. Taket var efter renoveringen täckt med takspån, men detta har senare försetts med ett tak av galvaniserad pannplåt.

Bagarstugan är timrad med fasader av grånad stående lockpanel, tre spröjsade fönster och en dörr mitt på en av långsidesfasaderna. Taket utgörs av galvaniserad pannplåt och skorstenen var innan renoveringen helt rak utan något profilerat krön. Interiören upptas av ett enda rum där bakugnen upptar nästan hälften av utrymmet. Golvet utgörs av ett obehandlat trägolv, men framför bakugnen ligger två rader med tegelstenar. Rummet har obehandlade timmerväggar och öppet upp tillnock.

Figur 5. Anders Wannberg visar den svårt förfallna bagarstugan på 1960-talet. Foto återgivet i boken Prästgrundet från 1999.

¹ Engman, J. (red.) s.86ff

Bakugnen är murad med lertegel av storformat på en grund av natursten. Gråstenen skymtar i murens nederkant. Murkomplexet är vitputsat och bakugnen hade innan renoveringen en äldre bakugnslucka. Runt väggarna i bagarstugan finns hyllor med föremål som berättar om livet på ön och här finns även ett stort bakhord i ett av rummets hörn.

När kapellet skulle skyddas som byggnadsminne beslöts att även skydda den gemensamhetsägda bagarstugan respektive mangelboden, då dessa är så viktiga delar i helheten på ön. Liknande gemensamhetsägda bagarstugor eller bakhord i fiskelägen är bland annat kända från Storsjöfrun i Söderhamns södra skärgård, Bålsön norr om Hornslandet i Hudiksvalls kommun och Bönhamn i Nordingrå socken i Ångermanland.

Figur 6. Bakugnen från nordöst innan renoveringen. Foto: Anders Eklind 2020-10-01.

ORSAKER TILL ÅTGÄRDER

Bakugnen

Hamnföreningen upptäckte att bakugnens tegelvalv började sjunka och spricka och att delar av tegelstenar föll ned på botten i bakugnen. Bakugnen kunde därför inte användas längre. Putsen på framsidan hade även börjat lossna. Bakugnens lucka var dessutom rotskadad. Då det fanns en stor önskan hos hamnföreningen att kunna fortsätta nyttja bakugnen för bakning kontaktades Läns museet Gävleborg och olika alternativ diskuterades.

Skorstenen

Vid renoveringen av skorstenen 1969 fick den en helt annan form än den tidigare hade haft, det vill säga betydligt lägre och utan någon utkragning upptill, vilket gav hela bagarstugan en annan utformning. Om skorstenen skulle behöva rivas för att bakugnen skulle gå att åtgärda, fanns det önskemål om att återgå till en mer traditionell utformning på skorstenen, inte minst mot bakgrund av att huset nu är skyddat som byggnadsminne.

Figur 7. Bakugnens valv innan renoveringen med omfattande sprickbildning och tegelbitar som lossnat. Foto från nordost. Foto: Anders Eklind 2020-10-01.

Ärendets fortsättning

Hamnföreningen kontaktade Spismuraren i Voxna som tog fram ett åtgärds- och kostnadsförslag. Hamnföreningen sökte och fick därefter tillstånd av länsstyrelsen att åtgärda skadorna i enlighet med det framtagna åtgärdsförslaget.

UTFÖRDA ÅTGÄRDER

Skorstenen och bakugnen mättes först upp av Spismuraren i Voxna. Rivningen av skorstenen och bakugnen utfördes därefter i egen regi av Hamnföreningen. Murningsarbetet har utförts av Spismuraren i Voxna under ledning av Björn Herlin.

Bakugnen

Bakugnen revs ända ned till bakugnens botten, då det var nödvändigt för att bygga upp ett nytt stabilt valv. De tegelstenar som bedömdes vara tillräckligt bra har rengjorts från bruk och återanvänts. Det var dock fler tegelstenar än beräknat som var i för dåligt skick för att kunna återanvändas. Nyttillverkade tegelstenar fick därför införskaffas. Bakugnen uppfördes med samma mått och utformning som den tidigare. Varje sten dränktes i vatten innan murningen. Till murningen användes kalkbruk med lite extra styrka. Inuti bakugnen användes ett lite mer hydrauliskt kalkbruk för att detta ska tåla den höga temperaturen i ugnen. Till valvet användes specialsten med lite högre densitet som därmed tål högre värme. De murade sidostöden vid långsidorna vilka tidigare var utförda av natursten murades dock nu av tegel. För att bättre kunna hålla emot valvets sidokrafter gjordes dessa även lite högre än tidigare. Hela eldstadskomplexet har putsats med kalkbruk och avfärgats i vit kulör med kalkfärg.

Figur 8. Bakugnen under återuppförande. Till höger i bild muraren Kjell Herlin. Foto: Daniel Olsson 2021-08-31.

Bakugnens kåpa bars tidigare upp av en vinklad järnbalk. Denna var dock inmurad på ett sådant sätt att den försvagade valvet. Det beslöts därför att denna skulle ersättas av en svetsad kätting för att inte bygga in en instabil konstruktion i det återskapade valvet. Då luckan till bakugnen var för dålig för att återanvända sattes en ny tillverkad gjutjärnslucka in, tillverkad av Näfveqvarns bruk (lucka No 54) som ersättning för den tidigare. Efter renoveringen städades rummet och återställdes.

Figur 9. Björn Herlin lyser med en arbetslampa in i den blivande bakugnen. Foto: Daniel Olsson 2021-08-31.

Figur 10. Bakugnen från öster under återuppförandet. Foto: Daniel Olsson 2021-08-31.

Skorstenen

Skorstenen återuppfördes med fasadtegel. Den nya skorstenen uppfördes med 65 centimeters sidor istället för 78 centimeters bredd som tidigare. Orsaken till detta var att återgå till en mer traditionell utformning, vilket skorstenen hade före 1969 års renovering. Någon exakt rekonstruktion kunde dock inte göras, då det tillgängliga fotografiet inte medgav detta. Skorstenen har överst en utkragande del. Skorstenens plåthuv och övre beslag har återanvänts. Plåtarbetet kring skorstenens nedre del utfördes av en plåtslagare hösten 2021 efter att mureriarbetet var avslutat.

Figur 11. Bakugnen från öster under återuppförandet. Foto: Daniel Olsson 2021-08-31.

Avvikelser från beslut

När projektet inleddes var avsikten att skorstenen skulle återuppföras med samma utformning som innan renoveringen. Vid närmare undersökningar visade det sig dock att den tidigare skorstenen, som hade en mycket högre form, fanns med på en tidningsbild från 1960-talet i boken *Prästgrundet* från 1999. Murarna ville därför gärna återuppföra skorstenen i en utformning som påminde mer om den före 1960-talsrenoveringen. Länsstyrelsen informerades om detta och hade inga invändningar mot förändringen. I övrigt skedde inga avvikelser från länsstyrelsens tillstånd.

Figur 12. Detalj av bakugnens sidostöd. Foto: Daniel Olsson 2021-08-31.

Figur 13. Detalj av sidostöden efter putsning. Foto: Daniel Olsson 2021-10-08.

Figur 14. Bakugnen efter putsningen. Foto: Daniel Olsson 2021-10-08.

ÖVRIGA ANTIKVARISKA IAKTTAGELSER

Enligt en påträffad notering i bagarstugan lades spåntaket i juli 1989 av Sigvard Larsson.

ÅTERSTÅENDE VÄSENTLIGA SKADOR

Alla väsentliga kända skador som skulle ingå i denna renovering har åtgärdats.

Figur 15. Bagarstugan från öster under renoveringen. Foto: Daniel Olsson 2021-08-31.

Figur16. Bagarstugan efter renoveringen med den återuppförda skorstenen. Foto: Daniel Olsson 2021-10-08.

ÖVRIGT

Murarna från Spismuraren i Voxna påtalade särskilt att det är väldigt viktigt att bakugnen värms upp långsamt när den används för att inte den ska skadas. De har därför skrivit eldningsinstruktioner som Hamnföreningen kommer få ta del av.

Vid slutbesiktningen 2021-10-08 låg det kvar en stor hög med kasserat tegel bakom bagarstugan och enligt uppgift till läns museet har hamnföreningen lovat ta reda på denna hög under våren/sommaren 2022. Läns museet anser att det är viktigt att detta blir utfört, inte minst då tegelhögen ligger inom det område som ingår i byggnadsminnets skyddsområde.

KÄLLOR

Tryckta källor

Martinsson, Anna-Karin, Nylander, Lars och Olsson, Daniel. 2015. *Bålsön och Prästgrundet. Byggnadsminnesutredning om fyra gemensamhetsägda byggnader i två fiskelägen*. Bålsö 1:1, Skärgården 2:146 samt Skärgården 2:147, Rogsta sockens och Söderhamns stad, Hudiksvalls och Söderhamns kommun. Rapport 2015:06. Gävle.

Engman, Jan (Red.) 1999. *Prästgrundet. Storsnoa. Bränningarnas ö – en utpost mot havet*. Söderhamn.

Otryckta källor

Wall, Maria. Prästgrundets kapell, Skärgården 2:146, Söderhamns stad och kommun, Hälsingland. Länsstyrelsen Gävleborg.

Arkiv

Länsmuseet Gävleborg, ärendearkiv: Söderhamns kommun, Söderhamns stad, Prästgrundet

Muntliga källor

Herlin, Björn. Murare. Muntliga uppgifter under och efter renoveringen.

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG, SÖDRA STRANDGATAN 20, 802 50 GÄVLE. WWW.LANSMUSEETGAVLEBORG.SE